

تأثیر عرفان‌های نوظهور بر هویت دینی جوانان ایران

حجت الاسلام سید جواد فقهی

آذین جهانگشت

شیما ناصحی

راضیه غیاث‌آبادی

مدرسه علمیه نور الزهرا(س) استان تهران

چکیده

عرفان‌های نوظهور در ایران به‌عنوان یک پدیده اجتماعی-فرهنگی در سال‌های اخیر، ناشی از گسترش ارتباطات، تحولات سیاسی و اقتصادی و تغییرات اساسی در ارزش‌های جامعه، ظهور کرده‌اند. این عرفان‌ها، که می‌توانند ماهیت مذهبی، معنوی یا روان‌گرایانه داشته باشند، به‌ویژه با جذب پیروان در میان جوانان و قشرهای ناراضی، تأثیرات عمیقی بر ساختارهای اجتماعی و امنیت فرهنگی کشور گذاشته‌اند. این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای و میدانی، به بررسی زمینه‌های شکل‌گیری این عرفان‌ها مانند شکاف نسلی، بحران هویت و ناکارآمدی نهادهای سنتی، ویژگی‌های ساختاری نظیر رهبری فرهمند، انزوای اعضا و نظام اعتقادی انعطاف‌ناپذیر، و پیامدهای فردی و اجتماعی از جمله گسست خانوادگی، امنیتی‌شدن فضای اجتماعی و تقابل با ارزش‌های رسمی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که فرقه‌های نوظهور در ایران معمولاً از فضای مجازی و رسانه‌های بیگانه برای تبلیغ بهره‌برداری کرده و با ارائه راه‌حل‌های سریع برای مسائل پیچیده، در تلاش برای جذب اعضا هستند.

کلید واژه

عرفان، نوظهور، ایران

مقدمه

در عصر جدید شاهد افزایش چشم گیر فرقه هایی در کشورمان هستیم که عرفان های نوظهور نامیده می شوند و هم خوانی چندانی با آموزه های عرفان اصیل و دین مبین اسلام ندارد. اهمیت بحث در این است که بررسی عرفان های نوظهور نه تنها برای جلوگیری از انحرافات فکری و اجتماعی ضروری است، بلکه به حفظ سلامت معنوی جامعه و تقویت بنیان های دینی و فرهنگی نیز کمک می کند. هدف از این مقاله بررسی انواع عرفان های نوظهور، تحلیل و ارزیابی این جریان ها از ابعاد مختلف فکری، اعتقادی، روانی و اجتماعی است تا بتوان فرصت ها و تهدیدهای آنها را شناسایی کرد. کارهای انجام شده در این رابطه به شرح زیر می باشد:

۱. سراب معنویت: اردشیری لاجیمی، ناشر: دین و رسانه، چاپ اول، سال ۱۳۹۴

در این کتاب به طور کلی به عرفان های نوظهور پرداخته شده و به فرهنگ یا کشور خاصی اشاره نشد.

۲. کاوشی در معنویت های نوظهور: حمزه شریفی دوست، ناشر: معارف، چاپ اول، سال ۱۳۹۲

در این کتاب به بررسی کلی عرفان ها پرداخت شده ولی در مقاله پیش رو به صورت اختصاری بیشتر مطالب مربوط به ایران است.

۳. درآمدی بر عرفان حقیقی و عرفان های کاذب: احمد حسین شریفی، ناشر: صهبای یقین، سال ۱۳۸۹

به بررسی عرفان های حقیقی و کاذب در فرهنگ های مختلف پرداخته شد و به صورت اختصاصی به فرهنگ خاصی اشاره ندارد.

۴. بررسی علل گرایش به عرفان های نوظهور در ایران و پیامدهای امنیتی ناشی از آن

مؤلف: مریم پسنده، ISC، شماره ۹، بهار ۱۳۹۳

در این مقاله تنها به گرایش نسبت به عرفان های نوظهور پرداخت شده در مورد تاریخچه انواع آن به طور کامل توضیح داد نشد.

۵. توحید در معنویت جدید: مریم اسماعیلی، سوسن احدیوند، مجله مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، تابستان ۱۴۰۲ شماره ۵۶

در این مقاله به بررسی عوامل معنوی که باعث گرایش به این عرفان ها می شود پرداخته شده.
۶. تهدیدات عرفان های نوظهور علیه انقلاب اسلامی ایران: اصغر افتخاری، مجله پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، پاییز و زمستان ۱۴۰۰ شماره ۲۴

در این مقاله صرفا به تهدیدات عرفان های نوظهور پرداخته شده.
مقاله پیش رو به بررسی تاریخچه، تقسیم بندی و تاثیرات فرهنگی این عرفان ها در ایران پرداخته است، که در سایر کتاب ها و مقالات به این صورت به این موضوع اشاره نشده است.

مفهوم شناسی

لغوی

عرفان: به معنای شناخت و علم به چیزی است (ابن منظور، لسان العرب، جلد ۹، ص ۲۳۶) درک قلبی و فکری است (مرتضی الزبیدی، تاج العروس، جلد ۳۲، ص ۳۹۵)، علم به حقیقت چیزی است (فیومی، المصباح المنیر، ص ۴۲۲)، دلالت بر علم به چیزی دارد. (ابن فارس، مقاییس اللغة، جلد ۴، ص ۱۰۹)

معنای «نو» از نظر لغوی: «نو» جدید، تازه، مقابل کهنه. (علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، جلد ۱۴، ص ۲۰۹۴۷) مثال: «نوشده» یعنی تازه ساخته شده، تازه، جدید، مقابل قدیم. (دکتر محمد معین، فرهنگ معین، جلد ۴، ص ۴۸۷۶)

معنای «ظهور» از نظر لغوی: «ظَهَرَ»: به معنای آشکار شدن، پدیدار گشتن، «ظُهُور»: مصدر و به معنای آشکار شدن است، (المصباح المنی، فیومی، ص ۳۰۵) در «الظُّهور»: ضد خفا و استتار، یعنی آشکار شدن. (لسان العرب، ابن منظور، جلد ۴، ص ۵۳۰)

نوظهور: تازه پدید آمده، جدیداً آشکار شده. (فرهنگ فارسی عمید، جلد ۲، ص ۲۱۵۸)
ایران: نام یک کشور، منسوب به آریا که در زبان قدیم به معنی شریف و آزاده است. (فرهنگ معین، جلد ۱، ص ۲۸۹)

ایران به معنی مملکت فرشته صورتان است و بعضی گویند منسوب به ایرج است. (برهان قاطع، محمدحسین بن خلف تبریزی، ج ۱، ص ۱۸۷)

اصطلاحی

عرفان: شناخت خداوند و حقایق عالم از طریق کشف و شهود باطنی، نه صرفاً از راه عقل یا نقل «معرفی می‌کند و آن را شامل دو جنبه نظری (مباحث هستی‌شناختی مانند وحدت وجود) و عملی (روش‌های سلوک مانند ذکر و مراقبه) می‌داند. (دایره المعارف بزرگ اسلامی چاپ اول، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، جلد ۱۰، صفحات ۵۷۸ تا ۶۰۲)

تاریخچه

عرفان‌های نوظهور که در ادبیات علوم اجتماعی تحت عنوان جنبش‌های مذهبی جدید شناخته می‌شوند، ریشه در تحولات اجتماعی و فرهنگی غرب پس جنگ جهانی دوم دارند.
آقای میرجلیلی می‌فرماید: پس از جنگ جهانی دوم، شرایط اجتماعی و روانی خاص پس از جنگ، زمینه‌ساز ظهور این جریان‌ها شد. انسان مدرن غربی که از خشونت‌های جنگ آسیب دیده بود، به دنبال معنای جدیدی برای زندگی می‌گشت، عدم پاسخگویی ادیان سنتی: بسیاری از این جنبش‌ها

در واکنش به ناتوانی ادیان رسمی مانند مسیحیت و یهودیت در پاسخ به نیازهای معنوی جدید شکل گرفتند. (میرجلیلی، عرفان های نوظهور امنیت روانی جامعه، ص ۱)

در این راستا "موج اول در قرن نوزدهم با گروه‌هایی مانند علم مسیحی، شهود یهوه و مورمون‌ها که هنوز ارتباطاتی با سنت یهودی-مسیحی داشتند به وجود آمد. موج دوم از دهه ۱۹۷۰ به بعد با گرایش به ادیان غیرابراهیمی مانند هندوئیسم، بودیسم و شینتو، همراه با ترکیبی از مفاهیم اومانیستی و روان‌شناختی به وجود آمد. (حمیدیه، عرفانهای نوظهور، ص ۱)

تاریخچه عرفان های نوظهور در ایران: عرفان‌های نوظهور در ایران پدیده‌ای نسبتاً جدید است که عمدتاً از دهه‌های اخیر ظهور کرده و گسترش یافته‌اند. این جریان‌ها معمولاً ترکیبی از عناصر عرفانی شرقی و غربی با تفسیرهای جدید هستند.

عرفان‌های نوظهور در ایران عمدتاً از دهه ۱۳۸۰ شمسی به بعد مورد توجه قرار گرفتند، هرچند ریشه‌های برخی از آنها به دهه‌های قبل بازمی‌گردد. این جریان‌ها در پاسخ به نیازهای معنوی جدید در جامعه و تحت تأثیر جهانی‌شدن فرهنگ‌ها ظهور کردند .

بر اساس تحقیقات، مهم‌ترین علل گرایش به این عرفان‌ها در ایران به ترتیب عبارتند از: بسترهای فرهنگی، ریشه‌های اعتقادی، عوامل سیاسی، بسترهای فردی، علل اجتماعی (پسندیده، بررسی علل گرایش به عرفان‌های نوظهور در ایران و پیامدهای امنیتی ناشی از آن، ص ۲)

تقسیم بندی عرفان‌های نوظهور

عرفان بر دو نوع است ۱- عرفان علمی، نظری، اصولی، ۲- عرفان عملی، عینی و وصولی. عرفان علمی تفسیر هستی است و یافتن آن، متأخر از عرفان عملی است زیرا تعبیر و تفسیر تجربیات باطنی و مواجهه با عالم قدس است. در حقیقت نوعی «جهان بینی» و «جهان شناسی» ویژه ای است که ره آورد سلوک عملی و طی مقامات معنوی است.

دومین شیوه اضلال «دین تراشی» است؛ یکی از شیوه‌های رایج اضلال و ابزارهای جنگ نرم دشمنان دنیای اسلام پدید آوردن دین‌های ساختی و دعوت کردن مردم به آیین‌های دروغین است. این شیوه به این دلیل که انسان به دین علاقه فطری دارد، بسیار مورد سوءاستفاده جن و انس قرار گرفته است. اگر از زمان پیغمبر (ص) تاریخ دین‌های ساختگی را رصد کنیم، می‌بینیم عده‌ای برای تامین منافع مادی مردم را به خداهای ساختگی دعوت می‌کردند. و در واقع می‌توان ریشه بت‌پرستی را در منافع مادی افراد سودجود پیدا کنیم. گمراه کردن مردم، هدف کسانی است که برای خداوند همتاهای قرار می‌دهند. ریشه بت‌پرستی سودجویی، منافع اقتصادی و فریب‌کاری است. شماری از رهبران دینی برای اینکه منافع اقتصادی خود را تامین کنند مردم را از راه راست گمراه می‌کنند. (تفسیر استادی شهری)

﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِّنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِن قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِّيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ﴾ (زمر، آیه ۳۹) و چون به انسان آسیبی رسد پروردگارش را در حالی که به سوی او بازگشت کننده است می‌خواند سپس چون او را از جانب خود نعمتی عطا کند آن [مصیبتی] را که در رفع آن پیشتر به درگاه او دعا می‌کرد فراموش می‌نماید و برای خدا همتایانی قرار می‌دهد تا [خود و دیگران را] از راه او گمراه گرداند بگو به کفرت اندکی برخوردار شو که تو از اهل آتشی».

بعضی از انسان‌ها وقتی در گرفتاری و مشکلات زندگی گرفتار می‌شود به سراغ خداوند می‌روند و به ائمه توسل می‌شوند تا مشکلاتشان مرتفع شود اما به محض اینکه مشکلات آنها حل و برطرف می‌شود یادشان می‌رود که این خداوند بود که گره از مشکلات آنها برداشت همین رهبران بتکده‌ها هم در زمان گرفتاری به خداوند پناه می‌برند برای اینکه مردم را گمراه کنند پا بر روی حقیقت می‌گذارند. روایتی از امام صادق (ع): شیخ صدوق از امام صادق (ع) نقل می‌کند «روزی شخصی به دنبال نان حلال رفت اما نتوانست از این راه کسب درآمد کند به همین دلیل سراغ درآمدهای حرام رفت که

در این راه نیز موفق نشد روزی شیطان سراغ او را رفت و وی را وسوسه کرد و به آن مرد گفت تو هر کاری کنی زندگی‌ات نمی‌چرخد می‌خواهی کاری یادت بدهم که زندگی‌ات بچرخد و اسم و رسم هم پیدا کنی؟ مرد قبول کرد و شیطان به او گفت راهش این است که دین درست کنی و مردم را گرد خود جمع کنی از این راه به ثروت و شهرت خواهی رسید.

این مرد با همکاری شیطان دین ساخت و مریدان گمراهی هم دور وی جمع شدند مرد زندگی خوبی پیدا کرد اما بعد از مدتی پشیمان شد و توبه کرد اما پیروان گمراه به او اجازه ندادند مریدانش به او گفتند که اشتباه می‌کنی و نباید توبه کنی. مرد که اوضاع را اینگونه دید به خود زنجیر بست و خطاب به خداوند گفت این زنجیر را باز نمی‌کنم تا تو مرا ببخشی. این داستان مربوط به دوره یکی از پیامبران الهی است. بر پیامبر وقت وحی آمد که برو به این مرد بگو اگر بند بند بدنت از هم جدا شوند نمی‌بخشمت تا زمانی که همه کسانی را که گمراه کردی به راه راست باز گردانی.

این داستان برای امروز ما نیز عبرت آموز است در عصری که ما زیست می‌کنیم هر روز شاهد ظهور دین‌های نوظهور زیادی هستیم. انواع و اقسام دین‌های نوظهور در سراسر دنیا با دروغ مردم را فریب می‌دهند منتها رهبران این فرق به گناه خود اعتراف نمی‌کنند. سابقه ادیان دروغین در اعصار مختلف: از زمان پیغمبر (ص) تا اکنون و آینده مدعیان دین‌های دروغین زیاد بودند و همواره عده‌ای گمراه هم گرد آنها جمع می‌شدند اینجاست که علمای راستین مسئولیت سنگین دارند.

شیوه دیگری از اضلال: در قرآن یکی دیگر از شیوه‌های اضلال تحریف ادیان آسمانی است. این شیوه به دلیل اینکه ظاهر فریب‌دهنده دارد خطر آن از دین‌تراشی بیشتر است اکثر گمراهان تاریخ از طریق تحریف ادیان آسمانی اهداف خود را پیش بردند در این رهگذر یهودیان به ویژه صهیونیست‌ها بیش از همه از ابزار تحریف دین بهره گرفتند. (تفسیر ری شهری)

نتیجه

آنچه از اهمیت ویژه‌ای برای گرایش به عرفان‌های نوظهور در ایران برخوردار است، ریشه در ظواهر موجود در این عرفان‌ها دارد و زرق و برق موجود در فرهنگ‌های وارداتی غربی و شرقی و عدم غنا در برنامه‌های فرهنگی کشور، راه را برای شبیخون فرهنگی باز کرده است تا آنانی که شناخت کامل به مبانی دین نداشته یا در باورهای دینی ضعیف هستند از راستی‌های موجود در ادیان الهی دور شده و به ناراستی‌های پرزرق و برق موجود در عرفان‌های کاذب سوق داده شوند.

ترویج عرفان‌های نوظهور در ایران از برنامه‌های عمیق سیاسی دشمنان خارجی شناخته شده است که هدف آنان مقابله با اسلام و نظام مقدس جمهوری اسلامی است و افراد، بدون شناخت این اهداف با نگاهی سطحی، شعارها و تبلیغات مروجان این عرفان‌ها را با خواسته‌های فردی خود همسو دیده و با تقلیدهای بی‌تحقیق با عبور از «اثبات‌گرایی» به «نگاه شهودی»، به جای آن که به دنبال کشف صحت و سقم ادعاهای عنوان شده باشند، در دریای بیکران اطلاعات موجود در دهکده جهانی، تنها به دنبال شعارهای بی‌محتوا رفته‌اند تا از مسایل و مشکلات خود به آن پناه برند. مهم این است که باید با نگاهی عمیق‌تر به این عوامل به فکر چاره برای مقابله با گسترش این عرفان‌ها و روشن‌ساختن اذهان عمومی باشیم تا سطحی‌نگری نسبت به این موضوع باعث تباهی نسل نگردد.

منابع

کتاب

۱. قرآن

۲. اردشیری لاجیمی، حسن، سراب معنویت، ناشر: دین و رسانه، چاپ اول، سال ۱۳۹۴
۳. ابن معنطور، جمال الدین، لسان العرب، محل نشر: دارصادر-بیروت، چاپ سوم سال ۱۴۱۴ هجری

قمری

۴. خمینی، روح الله، شرح چهل حدیث، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ ۵۹، سال ۱۳۹۵
۵. خر مشاهی بهاء الدین، فانی، کامران، خندق آبادی، حسین، دایره المعارف تشیع، ناشر: حکمت،

چاپ اول، سال ۱۴۰۱

۶. خلف تبریزی، محمد حسین، برهان قاطع، ناشر: امیر کبیر، چاپ اول، سال ۱۳۴۱
۷. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ناشر: دانشگاه تهران، نوبت چاپ اول، سال انتشار ۱۳۷۷
۸. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ناشر: دارمکتبه الحیاه-بیروت، نوبت چاپ اول، ۱۳۰۶ هجری قمری
۹. شریفی دوست، حمزه، کاوشی در معنویت های نوظهور، ناشر: معارف، چاپ اول، سال ۱۳۹۲
۱۰. شریفی، احمد حسین، درآمدی بر عرفان حقیقی و عرفان های کاذب، ناشر: صهبا یقین، سال ۱۳۸۹
۱۱. طاهری، محمد علی، عرفان کیهانی، ناشر: اندیشه ماندگار، چاپ ۲، سال ۱۳۸۵
۱۲. عمید، حسن، لغت نامه عمید، ناشر: امیر کبیر، نوبت چاپ اول، سال انتشار ۱۳۸۵
۱۳. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، ناشر: المکتبه العصریه-بیروت، چاپ اول، ۲۰۰۷ میلادی
۱۴. محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه ری، ناشر: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، سال ۱۳۹۸
۱۵. مطهری، مرتضی، آشنایی با علوم اسلامی، ناشر: صدرا، چاپ ۱۵، سال ۱۳۷۴
۱۶. معین، محمد، ناشر: زرین، نوبت چاپ ۳، سال ۱۳۸۶

۱۷. موسوی بجنوری محمد کاظم، دایره المعارف بزرگ جهان اسلام، انتشارات: مرکز دایره المعارف

بزرگ اسلامی، چاپ اول، سال ۱۳۸۳

۱۸. نسفی، عزیزالدین، منازل السائرین، ناشر: آرایان، چاپ ۲، سال ۱۳۹۷

۱۹. واتسون، لایال، فوق طبیعت، مترجمان: ارژمند، احمد، بحرانی، شهریار، ناشر: امیرکبیر، چاپ

۶، سال ۱۳۸۸

مقالات

۲۰. پسنده، مریم، "بررسی علل گرایش به عرفان‌های نوظهور در ایران و پیامدهای امنیتی ناشی

از آن" SC شماره ۹، بهار ۱۳۹۳